

## ÁRPÁD-KORI TEMETŐ SZATYMAZON

A szatymazi vasútállomás épületével szemben 1957 őszén raktárházat építettek, amelyhez külön sínpárt fektettek le. A meglevő vasúti pályatest a környezetből jelentős magasságban emelkedik ki, tehát a lefektetendő újabb sínpár részére az altalajt erősen fel kellett tölteni. A töltésföldet az állomás épületével szemben levő területről, ma állami tartalékföldről hordták el. Ez a tartalékföld korábban a szatymazi gazdasági szakiskolához tartozott. Az iskola még az 1920-as években ezen a területen talajegyengetéssel eltüntette az addigi buckákat, és éppen ott, ahol mi megkezdtük leletmentő munkálatainkat, annakidején mintegy 50—60 cm-es réteget hordtak el, illetőleg teregettek szét.

Az egyengetett földterületről most két, nagyszámú munkáscsapat traktoros vontatókkal szállítja a földet. Munkájuk közben temetőre bukkantak. Az előkerült sírokkal nem sokat törődve igyekeztek munkájukat minél gyorsabban elvégezni, ami viszont a mi leletmentési munkálatainkat igen megnehezítette. A sírok teljes, ill. szakszerű kibontására ritkán volt elegendő időnk.

A leletmentésben (1957. szept. 27-től október 12-ig) mi is többedmagunkkal vetünk részt. Trogmayer Ottó munkatársunkon kívül Farkas Gyula, az Egyetemi Embertani Intézet tanársegéde kapcsolódott be a munkába. Közreműködésüket e helyen is köszönjük.

Első kiszállásunk, ill. terepszemlénk során 9 sírt bontottunk ki, amelyek megközelítőleg Ny—K-i irányban voltak elföldelve. Sajnos, ezekről csak helyrögzítések készülhettek, a pontos sírfelvételekben akadályozva voltunk.

A feltárt és a következőkben ismertetett temető sírjai mellett igen nagyszámú szórványlelet (embercsont) került napvilágra (61 különböző sír vázrészei), amelyeket az Embertani Intézet gondosan összegyűjtött.\*

1. sír. M. 35, 25—35 éves n, b, alsó lábszárai hiányoznak. Karjai a medence mellé ki-nyújtva. 270°—90°-os irányításban, fejjel Ny felé. H. (térdig) 107 cm.

2. sír. M. 35, 25—30 éves f, 270°—90°. Koponyája a bal vállra dőlt, alsókarjai a medencében. H. 152 cm.

3. sír. M. 35, 45—50 éves f, 270°—90°. Koponyája jobboldalra dőlt, állkapcsa a jobb kulcscsonton. Jobb alsókar a medence mellé nyújtva, a bal a medencében. H. 148 cm.

4. sír. Az előbbi, 3. sír fölött, M. 28 cm, csak koponya.

5. sír. M. 28 cm, a 2. sír koponyájától Ny-i oldalon csak koponyatöredék, 360°—180°, 25—30 éves f.

\* A leírásban használt rövidítések:

M. = mélység; f = férfi; n = nő; gy = gyermek; b = bolygatott; H. = hossza; Sz. = szélessége. A méretek cm-ben értendők.

6. *sír.* M. 35, csak a medencétől lefelé maradtak meg vázrészei, a 3. sírral párhuzamosan,  $270^{\circ}$ — $90^{\circ}$ .
7. *sír.* M. 35, a 3 *sír* jobblábától DNy-ra, csak koponya, 50—55 éves f.
8. *sír.* M. 35, gy,  $270^{\circ}$ — $90^{\circ}$ . Nem bonthattuk ki. Mell.: bal halánték mellett két S-végű hajkarika.
9. *sír.* M. 35, 18—20 éves f, bolygatatlan. Alsókarok a medencében,  $315^{\circ}$ — $135^{\circ}$ , feje Ny felől. H. 162 cm.
10. *sír.* M. 30, mérhető H. (válltól) 128, Sz. 33 cm. Feje, jobb felső lábszára, jobb medencéje, bal alkarja hiányzik. N,  $270^{\circ}$ — $90^{\circ}$ .
11. *sír.* M. 30, H. 137, Sz. 36, n (?),  $80^{\circ}$ — $260^{\circ}$ . Feje, jobb felsőkarja hiányzik, alsókarok a medencében.
12. *sír.* M. 30, a 11. *sír* lábánál összehányt gyermekcsontok.
13. *sír.* M. 32, H. 149,5, Sz. 33, f,  $250^{\circ}$ — $70^{\circ}$ , a koponyatető sérült, jobb alsókar kinyújtva, bal alkar a medencében, kb. 40—45 év körüli.
14. *sír.* M. 48, H. 126, Sz. 27, f,  $80^{\circ}$ — $260^{\circ}$ , koponyája hiányzik, jobb alsókar kinyújtva a bal a medencében, a bal felkar hiányzik.
15. *sír.* M. 53, H. 151, Sz. 39, 40—45 éves f,  $80^{\circ}$ — $260^{\circ}$ , koponyája kissé feltámasztva, jobb alkar a medence mellett, a bal alkar a medencében.
16. *sír.* M. 42, Sz. 28, H. 142, bolygatott n,  $270^{\circ}$ — $90^{\circ}$ , arckoponyája hiányzik, mindkét alkar a medencében. Mell.: jobb halántéknál 3 hajkarika, közülük 2 db S-végű. Koponyája kissé feltámasztva.
17. *sír.* M. 52, H. 144, Sz. 31, bizonytalan nemű, jobb alkarja a medence mellett, a bal a felsőkarra kissé rátolódva. Bal halántéknál patinanyomok, a fej alatt mézsrögök. — A csontváz lábai között gyermekcsontváz, a 17. *sír* koponyája mellett szintén gyermekcsontváz részek. Bal vállánál S-végű hajkarika.  $85^{\circ}$ — $265^{\circ}$ .
18. *sír.* A 17. *sír* lábai között szétszórva, M. 48, gy,  $40^{\circ}$ — $220^{\circ}$ .
19. *sír.* M. 50, feldúlt, n.
20. *sír.* M. 53, H. (térdéig) 57, bolygatott gy, a 17. *sír* fejénél. Koponyája hiányos, a jobb alkar, a bal lábszárak és jobb alsólábszár hiányoznak.
21. *sír.* M. 35, H. nem mérhető, Sz. 34. Csak felsőtörzs, a medencék már hiányoznak. A bal alsókar eredetileg ki volt nyújtva, de elmozdult. A koponyatető sérült.  $90^{\circ}$ — $270^{\circ}$ .
22. *sír.* M. 32, H. (térdig) 122, Sz. 32 cm. 45—50 év körüli f,  $90^{\circ}$ — $270^{\circ}$ . Jobb alsókarja, jobb lábszára hiányzik, a bal alsólábszár a jobb mellkason, s koponyája a helyéről ki-mozdult.
23. *sír.* M. 45, bolygatott n. Csak a bal felkar, a medence és a felsőlábszárak maradtak meg, utóbbiak egymáson keresztben.  $270^{\circ}$ — $90^{\circ}$ .
24. *sír.* M. 37, H. 137, 30 év körüli n, Sz. 34,5,  $80^{\circ}$ — $260^{\circ}$ . Koponyája elmozdult, az alsókarok magamellé nyújtva, a medence mellett. Mell.: koponyatetőnél vasrozsa maradványok, lábánál gyermekcsontok.
25. *sír.* M. 37, a 24. *sír* lábai között, bolygatott gy csontvázrészek.
26. *sír.* M. 40, bolygatott n,  $270^{\circ}$ — $90^{\circ}$ . Csak a mellkas baloldali része maradt meg, a jobb alsó kar a medence mellett volt kinyújtva.
27. *sír.* M. 40, bolygatott gy,  $100^{\circ}$ — $280^{\circ}$ . Csak medence csontok.
28. *sír.* M. 52, H. 163,5, Sz. 40, 35 év körüli f,  $60^{\circ}$ — $240^{\circ}$ . Feje felmagasítva, kissé megemelve. A jobb és baloldali alsókarok a medence mellett kinyújtva.
29. *sír.* M. 72, H. 150, Sz. 35, idősebb n,  $260^{\circ}$ — $80^{\circ}$ . Alsókarok a medence mellett kinyújtva. Mell.: A jobb fültájon hajkarika. Feje alatt és a nyaknál faszén maradványok.

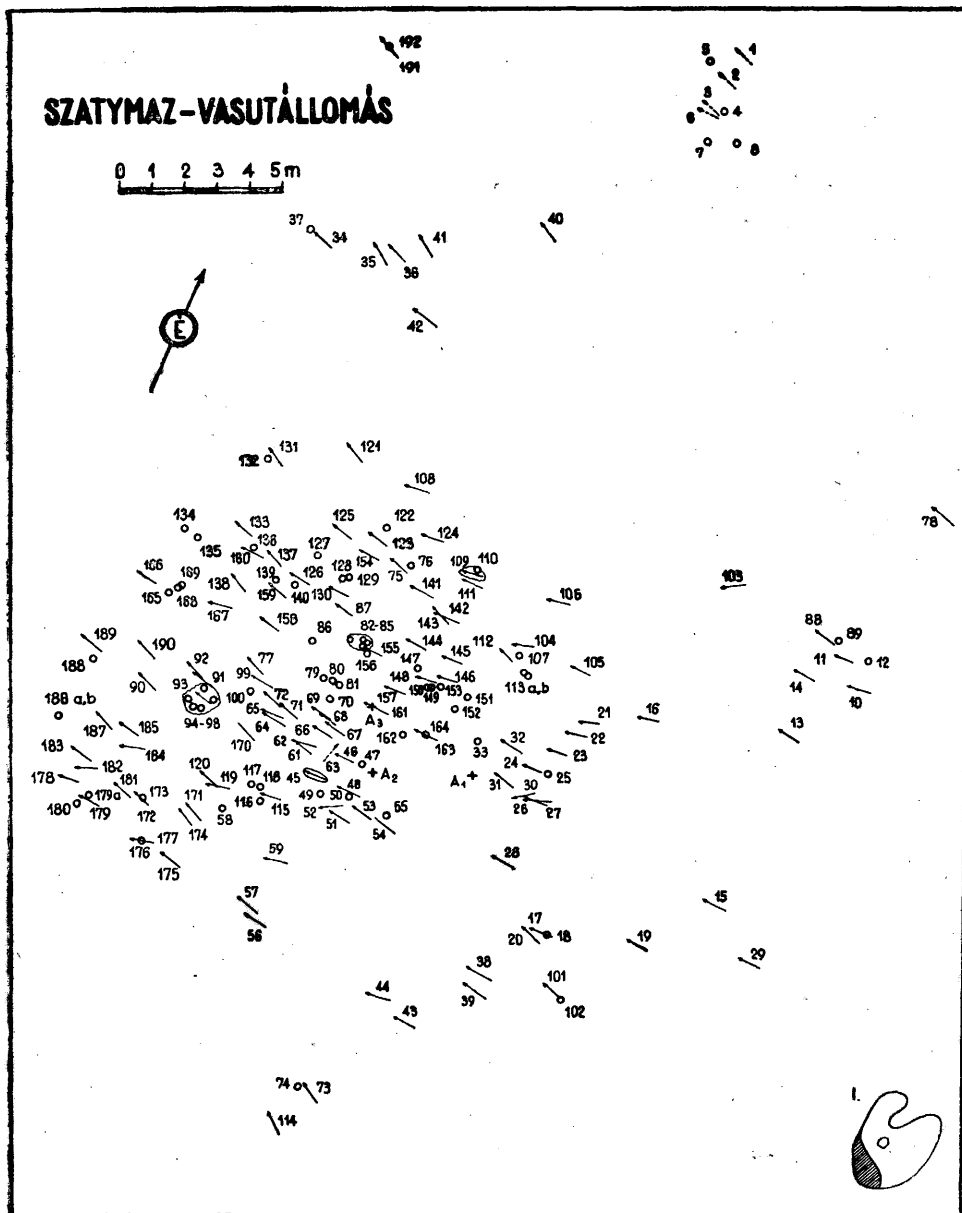


Abb. 1. kép

30. sír. M. 54, H. nem mérhető, Sz. 34, sírszélessége 65, bolygatott f, 300°—120°. Koponyája oldalra dőlt, alsó karok a medence mellett kinyújtva, jobblába és a bal alsólábszára hiányzik.

31. sír. M. 25, H. (nyakától) 77, Sz. 20, bolygatott gy, 250°—70°. Jobb alsókarja a medence mellett kinyújtva, bal alkarja a medencében. Hiányzó koponyája helyén más sírből származó csontok.

32. sír. M. 35, H. nem mérhető, bolygatott n, 255°—75°. Állkapocs elmozdult helyzetben, jobb alsókarja a medence mellett kinyújtva, a balkar, valamint a medencétől lefelé lábszárai hiányoznak.

33. sír. M. 20, csak koponya, mellette összedobált gy csontvázrészei.

34. sír. M. 25, H. 158,5, Sz. 38, f, 90°—270°. Alkarok a medence mellett kinyújtva. A csontváz alatt szétszórtan faszén maradványok.

35. sír. M. 20, H. nem mérhető, bolygatott f (?), 260°—80°. Koponyája hiányzik, s csak a medencéig érő törzse maradt meg.

36. sír. M. 25, H. 140,5, bolygatott f, 270°—90°. Koponyája balra kidőlt, jobb alsókarja kifelé fordult, a bal a medence mellett kinyújtva. Kifordult a jobb felsőlábszára is. Mell.: Bal vállánál, a lapocka alatt vaskarika, s a bal kezénél faszén.

37. sír. M. 25. A 34. sír fejtől jobbra, feldúlt, felnőtt csontvázrészei.

38. sír. M. 72, H. 160, Sz. 40, f. 260°—80°. Koponyája balra fordult, alsókarok a medence mellett kinyújtva.

39. sír. M. 68, H. 145,5, Sz. 30, kissé bolygatott n, 250°—70°. Koponyája jobbra fordult, jobb felsőkarja a koponya felé kissé feljebbcsúszott, alsókarok a medence mellett kinyújtva. A 38. sír mellett feküdt.

40. sír. Összehányt felnőtt csontvázrészei. Mell.: koponya jobb oldalán S-végű hajkarika. A sírgödör megállapítható iránya 250°—70°.

41. sír. M. 25, H. 158, Sz. 36, bizonytalan nemű, bolygatott csontvázrészek, 250°—70°. Koponyája jobbra kifordult, jobb alsókarja a medence mellett, a bal a mellére visszahajlítva. Bal lábszára a térdnél erősen elmozdult.

42. sír. M. 25, eredetileg bolygatatlan, de mire kibontásra kerülhetett, csak a sírgödört, annak 270°—90°-os irányát állapíthattuk meg. Koponyáját megmentettük.

43. sír. M. 62, H. 142,5, Sz. 34, n, 260°—80°. Feje jobbra fordult, alsó karjai a medence mellett kinyújtva.

44. sír. M. 62, H. 140, Sz. 37, n. 270°—90°. Az előbbi sírtól balra feküdt. Koponyája balra fordult, jobb halántékán sérült. Alsó karok a medence mellett kinyújtva. Mell.: a bal halánték mellett 4 db hajkarika.

45. sír. M. 49, H. 83, Sz. 20, 8—10 éves gyermek, 260°—80°. A lekerekített végű sírgödör a homokban pontosan meghatározható, méretei: H. 100, Sz. a koponyánál 35, lábánál 20. A koponya balra fordult, alsókarok a medence mellé kinyújtva. A csontváz alatt, a sírgödör fenekén, hosszában végigszórt faszén maradványok.

46. sír. M. 48, H. 163,5, Sz. 39,5, f, 260°—80°. Koponyája a helyéből kimozdult, jobb alsókarja a mellére visszahajlítva, a bal pedig a medence mellé kinyújtva.

47. sír. Csak koponya, a 46. sír medencéje és a két felső lábszár alatt.

48. sír. M. 52, H. 172, Sz. 39,5, f, 260°—80°. Arckoponyája, valamint állkapcsa hiányzik, bal alsó lábszára középen kettétörött. Alsókarok a medence mellé vannak kinyújtva.

49. sír. Csak koponya, valószínűleg f sírjából. Erősen sérült.

50. sír. Összehányt csontvázrészek, felnőtt sírjából, sérült koponyatöredékekkel.

51. sír. M. 65, H. (térdéig) 113, Sz. 35, n, 250°—70°. Koponyája elmozdult, állkapcsa a jobb vállánál. Alsó karjai a medence mellé kinyújtva, s az alsó lábszárai hiányoznak. Jobb könyöke, bal térde alatt faszén maradványok. A medencében állati lábszárcsont.

52. sír. Felnőtt összehányt csontvázrészei.

53. sír. M. 80, H. 144, Sz. 37, n, 250°—70°. Koponyája hiányzik, de az állkapocs a helyén maradt. Alsó karjai a medence mellett vannak kinyújtva.

54. sír. M. 70, H. (a térdéig) 98,5, Sz. 25,5, kb. 14—15 éves gyermek, 240°—60°. Koponyája jobbra kifordult, jobb alsókarja és az alsó lábszárak hiányoznak. A bal alkar a medencében.

55. sír. Az előbbi sír baloldalán feküdt, s a gyermek sír összehányt vázrészei maradtak meg.

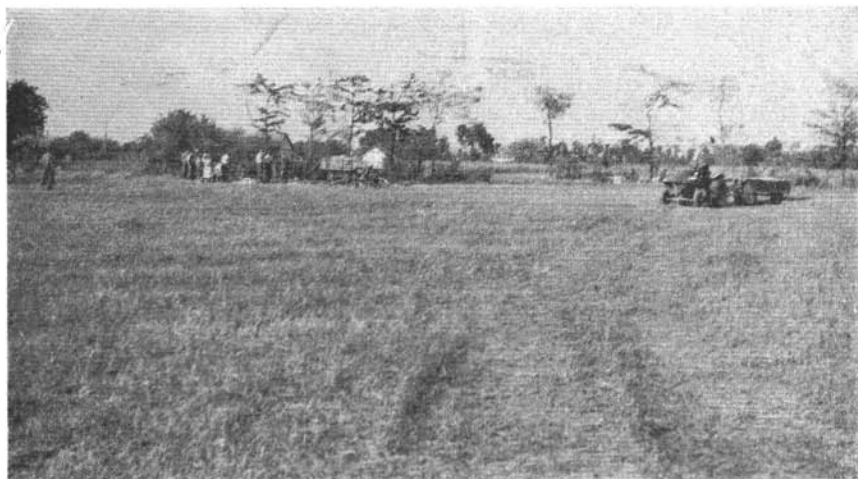


Abb. 2. kép. A lelőhely  
Der Fundort

56. sír. M. 70, H. 154,5, Sz. 36, erősen bolygatott n, 70°—250°. Koponyája megsérült és jobbra kifordult, bal medence csontja és a bal lába, valamint jobb alsólábszára hiányzik. Alsó karjai a medence mellé voltak kinyújtva. Válla kissé magasabbra volt feltámasztva. A csontváz körül szétszórtan faszén maradványokat figyelhettünk meg.

57. sír. M. 65, Sz. 36, H. nem mérhető, mert csak a felső testrész maradt meg a medencéig, de hiányzik a koponyája is. Mind a két alsó kar a mellére volt visszahajtva, azonban a bal alsó karja hiányzik, viszont a kéztőcsontok, ujjpercek a bal bordákon bolygatatlanul megmaradtak. Megállapítható irányítása: 235°—55°.

58. sír. M. 48, erősen bolygatott f. Koponyája balra dőlt és felfelé tekintett.

59. sír. M. 48, mérhető H. 91, Sz. 40, bolygatott f, 90°—270°. Koponyája és alsó lábszárai hiányoznak, az alsókarok a medence mellett kinyújtva.

60. sír. M. 50, f (?), 110°—290°. Jobb alsókarja, valamint mindkét lába és bal alsókarja hiányoznak. Koponyája erősen sérült, az arca felfelé tekintett, viszont állkapcsa leesett. A csontváz jobboldala az előbbi sír alatt feküdt.

61. sír. M. 42, bolygatott f (?), 70°—250°. Lábainál összehányt gyermekcsontok.

62. sír. M. 51, bolygatott, bizonytalan nemű csontvázrészek. 260°—80°.

63. sír. M. 31, bolygatott és bizonytalan nemű csontvázrészek. 340°—160°.

64. sír. M. 43, H. 85, bolygatott 5—8 éves gy, 260°—80°. Bal keze hiányzik, s a kézfej helyén római pénzdarab.

65. sír. M. 42, H. 152, Sz. 32, kb. 40—45 éves n, 260°—80°. Jobb alsókarja hiányzik, feje kissé jobbra dőlt. Mell.: a koponya jobb oldalánál koporsószeg, bal válla fölött gyermek állkapocs. A csontváz alatt, hosszában faszén maradványok.

66. sír. M. 68, teljesen bolygatott, felnőtt csontvázrészek. Méretei nem állapíthatók meg. Koponyája kissé balra dőlt.

67. sír. M. 46, teljesen bolygatott gyermek csontvázrészek. Irányítását csak a sírgödörből lehet megállapítani, 250°—70°. A sírgödör alján, a lábak helyén idegen felnőtt combcsontja.

68. sír. M. 50, teljesen bolygatott gy. H. nem állapítható meg, Sz. 27. Az alkarok és mindkét lába hiányzik, feje kissé jobbra dőlt. 250°—70°.



Abb. 3. kép. Kerekített végű sírgödör. (45. sír.)  
Grabgrube mit abgerundeten Ende

69. sír. M. 50, feldúlt felnőtt csontvázrészei és koponya töredéke. Irányítását csak a sírgödör helyzetéből állapíthattuk meg. 250°—70°.

70. sír. M. 50, teljesen szétdúlt, felnőtt csontvázrészek.

71. sír. M. 32, teljesen bolygatott, felnőtt csontvázrészei. A sír helyzetéből megállapíthatóan, eredetileg 240°—60°-os irányban lehetett elföldelve, feje megközelítőleg DNy felől.

72. sír. M. 49, teljesen szétdúlt, felnőtt csontvázrészei. Koponyája a jobb vállhoz csúszott, fordított helyzetben. Medencéje hiányzik, pedig a jobb alsókar eredetileg a medencébe lehetett elhelyezve, a bal alsókar a medence mellett, kinyújtva megmaradt. A mellkas baloldali részén, a vázrészek fölött csecsemő koponya töredékei voltak.

73. sír. M. 69, H. 151, bolygatott, n, 240°—60°. Koponyája balra dőlt, a bal felsőkar hiányzik, az alsókarok a medence mellett vannak kinyújtva.

74. sír. M. 50, csak koponya, a 73. sír jobb válla fölött. Maga a koponya jobbra dőlt.

75. sír. M. 36, H. 148,5, Sz. 27, bolygatott n, 250°—70°. Az állkapocs kissé lecsúszott, jobb alsókar a medencébe helyezve, míg a bal a medence mellett volt kinyújtva.

76. sír. M. 36, az előbbi, 75. sír bal lábánál összehányt felnőtt csontvázrészek.

77. sír. M. 40, H. 146, Sz. 32, n (?), 245°—65°. Az állkapocs kissé jobbra kifordult, a jobb alsókar a medence mellett, kinyújtva, a bal pedig a medencében elhelyezve.

78. sír. M. 41, H. 154, Sz. 35,5, f, 245°—65°. Alsó karjai a medence mellé voltak kinyújtva.

79. sír. M. 32, teljesen bolygatott, bizonytalan nemű csontvázrészek. Koponyája hiányzik.  
 80. sír. M. 40, összehányt gyermek csontvázrészek.  
 81. sír. M. 45, H. nem mérhető, erősen bolygatott női csontvázból csak az állkapocs, a  
 törzs, a bal felsőkar és a jobb felső lábszárcsont maradt meg.  
 82—85. sírok. M. 27, egycsomóba hányt csontok között négy koponya.  
 86. sír. Összehányt, irányítás nélküli csontvázrészek. Koponyája töredékes.



Abb. 4. kép. Temetőrészlet az 58. sírral  
 Friedhofdetail mit dem Grab Nr. 58.

87. sír. M. 47, H. 161, Sz. 38, bolygatott f,  $250^{\circ}$ — $70^{\circ}$ . A koponya kissé balra dőlt, a két  
 alsókar a medence mellé volt kinyújtva.  
 88. sír. M. 40, H. 132, Sz. 32, teljesen bolygatott f,  $240^{\circ}$ — $60^{\circ}$ . Koponyája hiányzik, az  
 alsó karok a test mellett voltak kinyújtva.  
 89. sír. Az előbbi sír mellett. Koponyája összetörve, a jobb felső lábszárcsont és össze-  
 hányt bordák társaságában. Gyermekcsontváz volt.  
 90. sír. M. 33, H. 140, Sz. 37, teljesen bolygatott f,  $240^{\circ}$ — $60^{\circ}$ . Koponyája hiányzik, de  
 az állkapocs helyén maradt. A jobb alsókar a medence mellé volt kinyújtva, a bal pedig a  
 medence felett, a gerincoszlopon.  
 91. sír. M. 33, H. nem mérhető. Koponyája, két felkarja hiányzik, a jobb felső lábszárral  
 együtt.  $250^{\circ}$ — $70^{\circ}$ . A két alsókar a medence mellé volt kinyújtva. Utólagos vizsgálatnál ki-  
 derült, hogy női csontváz részeit tártuk fel. Mell.: 2 db koporsószeg, amelyek közül az egyik  
 a bal lábsaroknál, a másik a bal medencénél került elő, mindkettő hegygel lefelé.  
 92. sír. M. 43, H. 148, teljesen bolygatott n,  $240^{\circ}$ — $60^{\circ}$ . Az arckoponya sérült, állkapocs  
 a bal kulcsonton, a koponya felfelé néz. Kb. 45 éves nő lehetett. Alsó karjai a medence  
 mellett voltak kinyújtva, a jobb válla pedig a 91. sír bal alsó karja alá volt eltemetve.  
 A csontváz alatt faszén maradványokat találtunk.

93. sír. M. 44, H. 81, Sz. 24,5, bolygatott gy, 250°—70°. Jobb alsó karja a medencében, a bal a medence mellé volt kinyújtva. Alsó lábszárjai hiányoznak.

94—98. sírok. Egy csomóba hányt 4 koponya és egy koponya töredék. Körülöttük néhány hosszúcsont, minden irányítás nélkül.

99. sír. M. 49, teljesen bolygatott f, 260°—80°. A sírban csak egy koponyatető töredéket, két felső kart, gerincoszlopot és a jobb medencét találtuk meg. Nem mérhető.

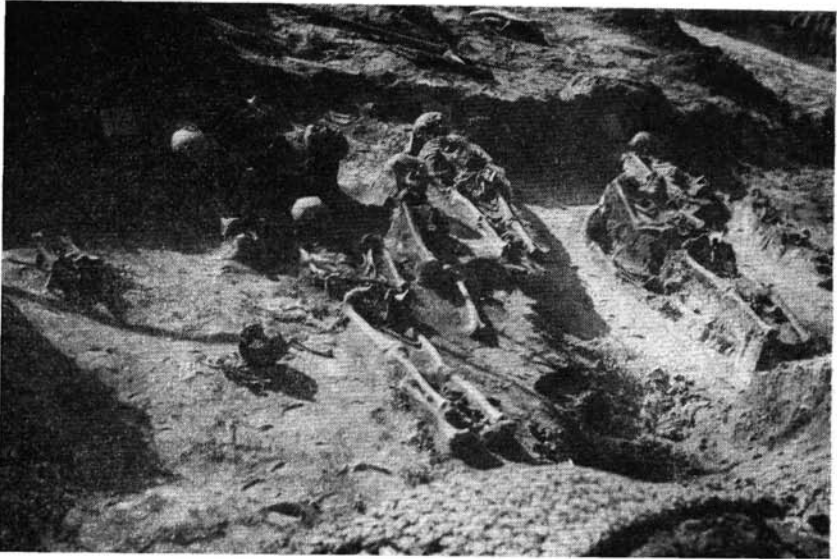


Abb. 5. kép. Temetőrészlet a 150. sírral  
Friedhofdetail mit dem Grab Nr. 150.

100. sír. M. 39, teljesen bolygatott, koponya nélküli felnőtt csontvázrészei, közöttük egy gyermekkoponya töredéke.

101. sír. M. 83, H. 150, Sz. 33,5, nő, 245°—65°. Feje kissé jobbra dőlt, alsó karjai a medence mellé voltak kinyújtva.

102. sír. M. 83, a 101. sír jobb medencéje mellett egy gyermek állkapocs, s körülötte néhány gyermek végtagcsonttal.

103. sír. M. 28, összehányt vázrészek, n, 285°—105°. A vázrészek közül a jobb alkar hiányzik.

104. sír. M. 58, H. 158, Sz. 37,5, n, 280°—100°. Alsó karjai a medencébe helyezve.

105. sír. M. 25, H. 145, részben bolygatott f, 260°—80°. Koponyája hiányzik, a megmaradt állkapocs kifordulva. Hiányzik a bal felkarja is, a két alkar pedig a medence mellé volt kinyújtva.

106. sír. M. 50, H. 108, Sz. 28,5, részben bolygatott gy, 270°—90°. Koponyája hiányzik, az alsókarok a medence mellé voltak kinyújtva.

107. sír. M. 54, csak koponya, az is töredékes. Kibontása után egy megközelítőleg kör alakú sírgödört tártunk fel és ebben a koponyához tartozó többi csontok voltak.



108. sír. M. 70, teljesen bolygatott n, 280°—100°. Koponyája balra kifordult, két alsó karja a medence mellé voltak kinyújtóztatva. A jobb medencecsontja és mindkét lábszára hiányoznak.

109. sír. M. 50, H. 156, Sz. 38, 270°—90°, n. Koponyája balra kifordult, alsó karjai a medence mellé vannak kinyújtva. Sírgödre mindkét végén lekerekített és bontható volt. A sírban, a női csontváz bal oldalán, a bal könyöktől a térd magasságáig egy gyermek csontváza (110. sír) feküdt. Mell.: a bal halántéknál hajkarika.

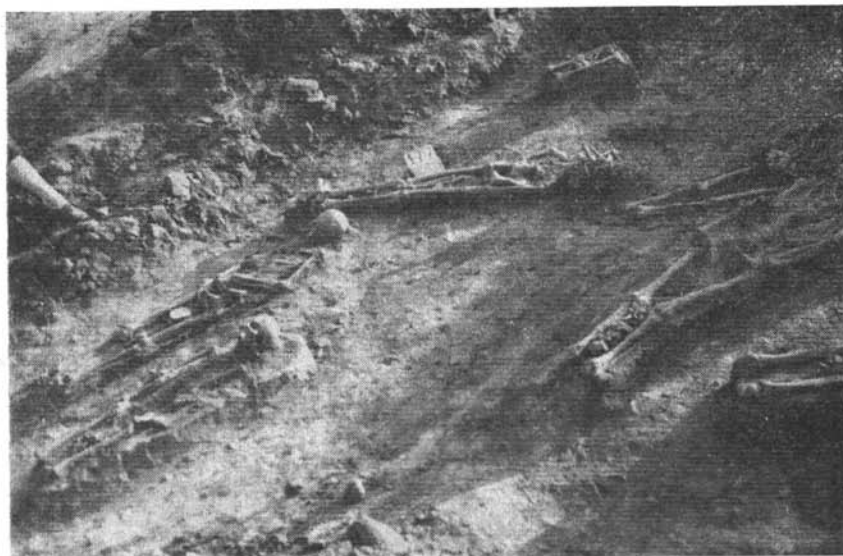


Abb. 6. kép. Temetőrészlet a 177. sírral  
Friedhofdetail mit dem Grab Nr. 177

110. sír. M. 50, H. 81, gy, 270°—90°. A 109. sírral egy sírgödörben. A sírgödör H. 207, Sz. (a gyermek fej magasságában) 68. Koponyája hiányzik, alsó karjai a medence mellé voltak kinyújtva.

111. sír. M. 40, mérhető H. 129, Sz. 32, részben bolygatott n, 270°—90°. Koponyája hiányzik, az alsó karok a medence mellé voltak fektetve.

112. sír. M. 30, méretei nem állapíthatók meg. Koponyája, a két felső kar, valamint a törzs felsőrésze hiányoznak. A megmaradt alsókarok a medence mellé voltak kinyújtva. 240°—60°. Mell.: a térdek között pénzdarab.

113. a—b. sírok. Két gyermekcsontváz összehányt részei. M. 30.

114. sír. M. 60, H. 156, Sz. 34,5, részben bolygatott n (?), 230°—50°. Feje jobbra fordult, a két alsókart a medence mellé helyezték.

115. sír. M. 70, H. nem mérhető, teljesen bolygatott, bizonytalan nemű, 270°—90°. Koponyája balra fordult, mind a két lábszára és a jobb alsó karja hiányzik, a bal pedig a medence mellé volt fektetve.

116. sír. M. 70, a 115. sír koponyájának jobb oldalánál, a jobb váll mellett. Csak koponya.

117. sír. Csak koponya, valószínűleg női sírból. Adatait nem mérhettük.

118. sír. Mint a 117. sírnál, az adatokat itt sem mérhettük. Valószínűleg férfi koponyája, egyéb összehányt csontvázrészekkel.

119. sír. M. 70, felnőtt csontvázrészei,  $280^{\circ}$ – $100^{\circ}$ . Irányítását a sírgödörből figyelhettük meg. Méreteit nem vehettük fel. A sírgödör alján faszén darabkák voltak szétszórva.

120. sír. M. 35, H. 154, Sz. 32, n,  $240^{\circ}$ – $60^{\circ}$ . A jobb alsókarja a medence mellett kinyújtva, a bal pedig a medencébe helyezve.

121. sír. M. 65, H. 168, sírszélessége 62, n,  $245^{\circ}$ – $65^{\circ}$ . A felsőtest kissé jobbra fordult, karjai mintha szélesen lennének kitérve. Feje alatt faszén darabkák.

122. sír. M. 40, összehányt csontvázrészek.

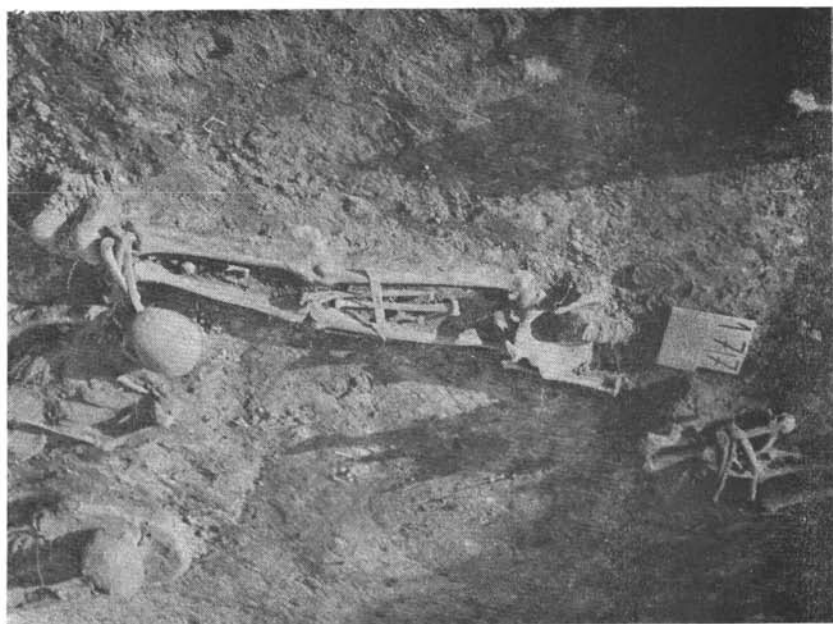


Abb. 7. kép. Grab 177. sír

123. sír. M. 55, összehányt gyermekcsontváz részei. A csontok között csak a törzs egy része és a medencecsontok maradtak meg.

124. sír. M. 35, összehányt felnőtt csontvázrészek: felsőtest, bal medencecsont és a bal felső lábszárcsont maradtak meg. Eredeti helyzetben csak a jobb kar maradt meg és a koponya, amely kissé jobbra fordult.

125. sír. M. 50, csak a két lábszár maradt meg, valamint a koponya, de az sem az eredeti helyén.  $250^{\circ}$ – $70^{\circ}$ .

126. sír. M. 45, teljesen bolygatott gy,  $260^{\circ}$ – $80^{\circ}$ . Vállszélessége 31,5. Mind a koponyája, mind a lábszárjai hiányoznak. Alsó karjait a medence mellé nyújtották ki.

127. sír. M. nem mérhető. Összehányt felnőtt csontvázrészei, közöttük gerincoszlop csigolyák és a bal felkar csontjai.

128. sír. Csak koponya.

129. sír. Csak koponya.

130. sír. M. nem mérhető, H. 130, Sz. 34, n, 265°—85°. Feje kissé hátrabukott, mind a két alsókarja a medencébe volt helyezve.

131. sír. M. nem mérhető, teljesen bolygatott n, 250°—70°. Koponyája felfordult, a jobb medencéje és mindkét lábszára hiányzik. A két alsó kar a medence mellé volt kinyújtva.

132. sír. Adatait nem mérhettük, a 131. sír közvetlen szomszédságában, annak jobb oldalán. Teljesen bolygatott gy, 230°—50°. Irányítását a sírgödör irányáról mértük.

133. sír. M. nem mérhető, H. 143, Sz. 35,5, teljesen bolygatott n, 265°—85°. Koponyája hiányzik, mindkét alsó karja a medencébe volt helyezve.

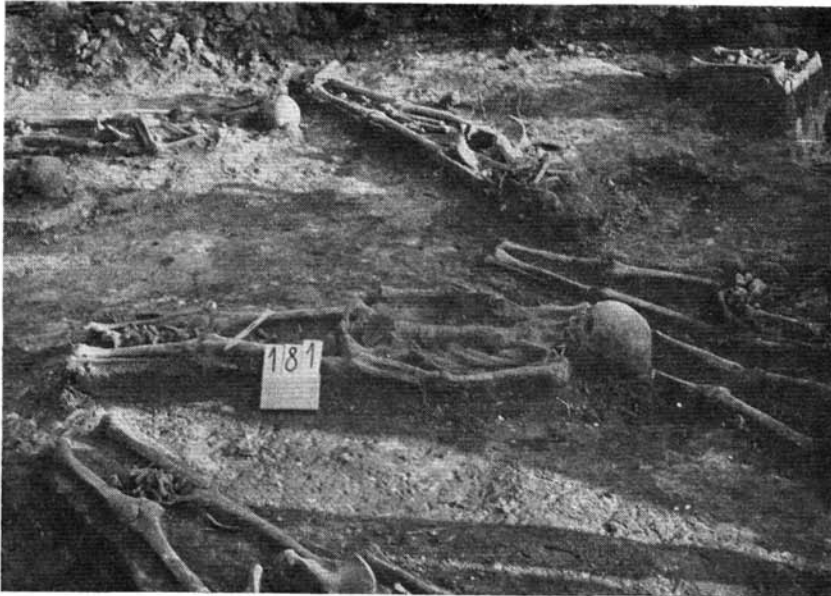


Abb. 8. kép. Temetőrészlet a 181. sírral  
Teilansicht von dem Friedhof mit dem Grab Nr. 181

134. sír. Nem mérhető mélységben, összehányt, felnőtt csontvázrészei. A csontok közül a koponya hiányzik.

135. sír. Nem mérhető mélységben, összehányt gy csontvázrészek.

136. sír. Nem mérhető mélységben, összehányt, felnőtt csontvázrészek. Koponyáját a két felsőlábszár között bontottuk ki.

137. sír. Adatait nem mérhettük. Teljesen bolygatott, felnőtt csontvázrészei, az eredeti helyzetben maradt medence csontjai között a két alsó kart is bonthattuk. Koponyája hiányzik.

138. sír. Nem mérhető mélységben, összehányt, férfi csontvázrészek. Irányítását csak a sírfenékből állapíthattuk meg: 240°—60°. Hiányoznak a csontvázrészek közül a balláb és a jobb alsó lábszár csontok.

139. sír. Nem mérhető mélységben, összedobált gy csontvázrészei. A kibontott csontvázmaradványokból a bal láb és a jobb alsó lábszár csontjai hiányoznak.

140. sír. Nem mérhető mélységben, összehányt gy csontvázrészei.

141. *sír.* M. 65, H. nem mérhető, Sz. 45, teljesen bolygatott f, 260°—80°. Feje jobbra fordult, állkapocs leesett, a jobb lába teljesen és a bal medence csontja hiányzik.
142. *sír.* M. 60, összetörött koponyájú, mérhető H. 147, Sz. 41,5, f, 255°—75°. Hosszát csak a nyakcsigolyáktól lehetett mérni. Mindkét karja a medencében. Mell.: a jobb bordák és a jobb felkar között koporsószege.
143. *sír.* M. 75, H. 153,5, Sz. 38,5, f, részben bolygatott, 240°—60°. Az állkapocs hiányzik, jobb alsó karja a medence mellé fektetve, a bal pedig a medencében.
144. *sír.* M. 65, H. 145,5, Sz. 29,5, n, részben bolygatva, 255°—75°. Koponyája kissé balra fordult, az állkapocs leesett. Jobb karja a medence mellett kinyújtva, a bal a medencébe helyezve.
145. *sír.* Férfi csontváz mellkasa, a többi része hiányzik. Megvan a koponya, de a helyéből az is kimozdult és jobbra fordult. 260°—80°.
146. *sír.* M. 75, H. 157,5, Sz. 37,5, f, 265°—85°. Koponyája jobbra fordult, a két alsó kar a medencében úgy elhelyezve, hogy azok a csuklóknál keresztezik egymást. Jobb bokájánál idegen jobb felkar hevert.
147. *sír.* M. 65, összehányt f. csontvázrészek a következő: 148. *sír* bal oldalánál.
148. *sír.* M. 65, H. nem mérhető, Sz. 27,5, teljesen bolygatott n, 265°—85°. Koponyája egészen jobbra fordult, az állkapocs leesett. A csontvázból csak a derékig érő részek maradtak meg, s hiányoznak az alsó karok is.
149. *sír.* M. 65, csak koponya.
150. *sír.* M. 65, magányos koponya, a 149. *sír* koponyája mellett.
151. *sír.* Összedobált gyermekcsontváz, közöttük állat csont.
152. *sír.* Összehányt gyermekcsontvázrészek.
153. *sír.* Csak koponya, felnőtté volt. A 149. és 150. sírok koponyái alatt.
154. *sír.* M. 70, H. 152, Sz. 33,5, gy, 270°—90°. Koponyája balra fordult, jobb alsó karja a medence mellé kinyújtva, a bal pedig a medencébe helyezve. A két alsólábszára egymáson keresztbe rakva.
155. *sír.* M. 65, H. 127, Sz. 32, bizonytalan nemű csontváz. Koponyája hiányzik, a két alsó kar a medence mellé fektetve. A vázrészek alatt szétszórtan faszén maradványok.
156. *sír.* M. 65, bizonytalan nemű csontvázból csak a bal kar és a bal felső lábszárcsont maradt meg.
157. *sír.* M. 65, bizonytalan nemű csontváz felső része. Koponyája jobbra fordult, jobb alsó karja a medencébe helyezve, a bal alsókar hiányzik, a lábszárakkal együtt. Koponyáján, valószínűleg égéstől fekete foltok. A csontváz alatt faszén maradványok.
158. *sír.* M. 46, H. 131, teljesen bolygatott n, 250°—70°. Koponyája hiányzik, de az állkapocs a helyén maradt. A bal kar egészen, a jobból az alsó kar hiányzik, a jobb oldali bordákkal együtt.
159. *sír.* M. 46, H. nem mérhető, Sz. 30, teljesen bolygatott gy, 250°—70°. Koponyája a bal vállhoz fordult, a két alkar, valamint a jobb láb és a bal alsó lábszár hiányzik.
160. *sír.* M. 46, teljesen bolygatott n, 270°—90°. Koponyája teljesen jobbra fordult, törzsből csak a felsőrész maradt meg, néhány csigolyával. Helyén találtak a jobb kart, amely valószínűleg a medence mellett volt kinyújtva. A csontváz alatt, szétszórtan faszén maradványok voltak.
161. *sír.* M. 43, H. 140, bizonytalan nemű, felnőtt csontvázrészek. 260°—80°. Koponyája hiányzik, de az állkapocs helyén maradt, s további vázrészekből csak a törzs jobb oldala, egész medencéje és a jobb lába maradt meg.
162. *sír.* M. 43, teljesen bolygatott, helyesebben: összehányt gy csontok. A kibontott sír-fenékéből arra következtethetünk, hogy É—D-i irányításban volt elföldelve.

163. sír. M. 45, nem mérhető, bolygatott gyermek csontvázrészek,  $265^{\circ}$ — $85^{\circ}$ . A két alsókar a medence mellett lehetett eredetileg elhelyezve.

164. sír. M. 30, összehányt n csontvázrészai. A csontok a 163. sír felett feküdtek. A kibontott sírfenékéből megállapíthattuk, hogy eredetileg Ny—K-i irányban ( $270^{\circ}$ — $90^{\circ}$ ) földelték el.

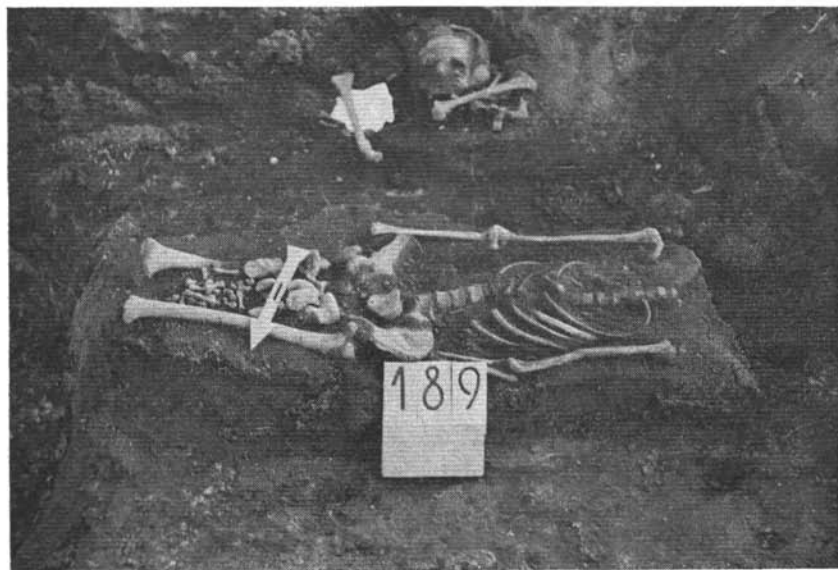


Abb. 9. kép. Grab 189. sír

165. sír. M. 42, H. 148, teljesen bolygatott f,  $250^{\circ}$ — $70^{\circ}$ . Koponyája, törzse és a jobbkarja hiányzik, a bal alsó kar a medence mellett volt kinyújtva. Alatta faszén maradványokat találtunk.

166. sír. M. 42, Sz. 42, H. 158, bolygatott f,  $265^{\circ}$ — $85^{\circ}$ . Koponyája jobbra fordult, két alsó karja a mellén, összekulcsolt kezekkel. A csontváz alatt szétszórtan, faszén maradványok voltak.

167. sír. M. 40, H. nem mérhető, bolygatott gyermekcsontváz,  $280^{\circ}$ — $100^{\circ}$ . Koponyája, a bal felső kar hiányoznak, az alkarok a medence mellé voltak kinyújtva.

168—169. sírok. Két csontvázhoz tartozó csontok, egyhelyre összehányva.

170. sír. M. 60, H. 90, Sz. 31,5, teljesen bolygatott n,  $230^{\circ}$ — $50^{\circ}$ . Koponyája és két alsó lábszárai hiányoznak. A két alkar a medence mellé volt fektetve. A csontváz alatt faszén maradványokat találtunk.

171. sír. M. 55, H. 155, Sz. 33,5, n,  $230^{\circ}$ — $50^{\circ}$ . Koponyája jobbra fordult, az alsókarok a medencébe voltak elhelyezve. A csontváz alatt faszén maradványokat találtunk.

172. sír. M. 40, H. 138, Sz. 31, n,  $245^{\circ}$ — $65^{\circ}$ . Koponyája kissé jobbra dőlt, állkapocs leesett, jobb alsókarja a medence mellett kinyújtva, a bal pedig a mellére visszahajlítva. A csontváz alatt szétszórtan faszén darabkák voltak.

173. sír. M. 45, az előbbi, 172. sír alatt két alsó lábszár feküdt és ezek alatt is faszén darabkák voltak.

174. *sír.* M. 50, H. 100, Sz. 35, gy, 230°—50°. Koponyája balra fordult, két alsó karja a medence mellé volt fektetve, s két alsó lábszára hiányzott.

175. *sír.* M. 55, H. 149, Sz. 34,5, n, 245°—65°. Koponyája jobbra fordult, két alsó karja a medencébe volt helyezve.

176. *sír.* M. 50, teljesen bolygatott gyermekcsontváz, amelyekből a bal medence és a mellkas csontjai hiányoznak. Méréseket nem végezhetünk.

177. *sír.* M. 50, erősen bolygatott f, 280°—100°. A csontváz felső, törzsi része a bal felső kar helyén egycsomóba hányva. A bal alsókar helyén áll és a medence mellé volt helyezve, a medencétől lefelé eső csontvázrészek háborítatlanok.

178. *sír.* M. 40, bizonytalan nemű csontváznak csak a két alsó lábszára maradt meg, 270°—90°. A csontváz alatt faszén darabok voltak.

179. *sír.* M. 55, H. 156, Sz. 33, n, 255°—75°. Koponyája megsérült, a két alsó karja a medence mellé volt fektetve, a mellkas baloldalán a 179/a. *sír* gyermekcsontváz részei egycsomóban. A vázrészek alatt faszén maradványok voltak.

179/a. *sír.* Az előbbi nő csontváz baloldali bordáin összehányt gyermekcsontok.

180. *sír.* A 179. *sír* koponyája mellett, jobbról, csak koponya.

181. *sír.* M. 40, H. 156, Sz. 41, f, 245°—65°. Koponyája balra fordult, karjai a testtel párhuzamosan elhelyezve.

182. *sír.* M. 40, H. 153, n (?), részben bolygatott, 285°—105°. Koponyája kissé jobbra fordult, hiányzik a bal felső karja, a két alsókar a medence mellé volt fektetve. A csontváz alatt faszén maradványokat találtunk.

183. *sír.* M. 40, H. nem mérhető, mert egy gyermekcsontváz részei egycsomóba voltak összehányva. Eredeti helyén csak a bal felső lábszár és a jobb alsó lábszár feküdt. A sírgödörből az eredeti irányításra is következtethetünk: 255°—75°.

184. *sír.* M. 40, H. 142, erősen bolygatott f csontváza, 280°—100°. Koponyája és a bal felső karja hiányzik, a két alsó kar a medence mellé volt kinyújtva.

185. *sír.* M. 50, H. 115, Sz. 23, kb. 8—10 éves leányka csontváza, 255°—75°. Koponyája előre dőlt, alsó karjai a medence mellett voltak kinyújtva. Mell.: a jobb ujjcsonton és a jobb felső lábszáron bronz patina nyomok, s a jobb halántéka mellett hajkarikát találtunk.

186/a—b. *sírok.* M. 45, két felnőtt összehányt csontváz részei, de csak egyetlen koponyával.

187. *sír.* M. 30, erősen bolygatott gyermekcsontváz, 240°—60°. Koponyája, két felső karja és a jobb alsókar hiányoznak, a bal alkar a medence mellé van kinyújtva. A csontváz alatt faszén darabkák voltak szétszórva.

188. *sír.* M. 35, összehányt gyermek csontvázrészek.

189. *sír.* M. 30, H. 85, Sz. 26,5, erősen bolygatott gyermekcsontváz, koponya és a két alsó lábszárak nélkül. A két alkar a medence mellé volt kinyújtva.

190. *sír.* M. 50, H. 161,5, Sz. 43, f, részben bolygatott, 240°—60°. Arckoponyája sérült, a két alsó kar a medence mellé helyezve, s a csontváz alatt faszén darabkák voltak szétszórva.

191. *sír.* M. 53, H. nem mérhető, Sz. 35, részben bolygatott f, 265°—85°. Koponyája jobbra fordult és csak a felső test maradt meg a medencékkel, de hiányzik a jobb alsó karja is.

192. *sír.* M. 50, egycsomóba hányt gyermekcsontváz részei.

Az ismertetett 192 *sír*, illetőleg további 3, összesen 195 hiteles síron kívül további 60 sírhoz tartozó csontvázrészek (koponyák, egy sírhoz tartozó csontok) kerültek elő, amelyeket Farkas Gyula antropológus munkatársunk megmentett. Ezeket a sírokat a közben állandóan folyó földmunkálatok miatt nem tudtuk hitelesen feltárni, tehát szórvány síroknak kellett tekintenünk.

A feltárt sírok legnagyobb része erősen bolygatott, vagy éppen hiányos. Kifejezetten réteges temetkezésről nem szólhatunk. Azt azonban megállapíthattuk, hogy a sírbolygatások, vagy sírcsonkítások mindig az újabb sírok gödreinek kiásásakor keletkeztek. A mai temetőben is általában az a szokás, hogy egy család tagjait lehetőleg egyhelyre, egymás mellé temetik. A felhantolt és évek múltán újra felhantolt sírok viszont nem mindenkor ugyanabban az irányításban állnak, mint az eredeti temetés

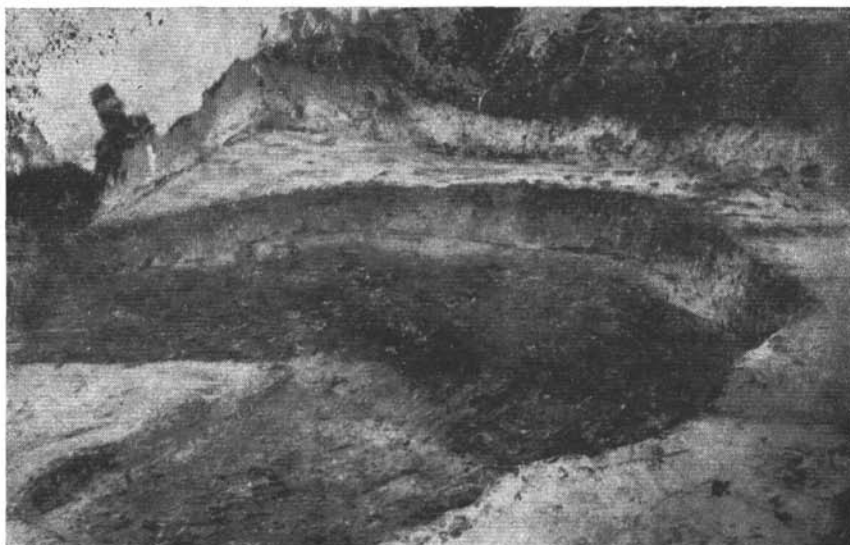


Abb. 10. kép. Szarmata-kori gödör

Grube aus der Sarmatenzeit

alkalmával. Könnyen előadódhat tehát olyan eset, hogy a későbbben elhunyt családtag részére ha sírgödört ástak, közvetlenül a korábban elhunyt családtag mellett, rátaláltak a régebbi temetkezésre és ilyenkor megbolygatták, esetleg megcsonkították a csontvázat.

A halottakat általában Ny—K-i irányban temették, fejjel Ny, lábbal K-i irányítással. Arcuk rendszerint D felé néz. Ettől az iránytól gyakoriak a kisebb eltérések, de van úgy is, hogy éppen fordítva, tehát fejjel K-nek, lábbal Ny-nak irányítva temetkeztek.

A mérhető és a temetőben feltárt sírok irányítását a következőkben figyelhetjük meg.<sup>1</sup>

Pontosan Ny—K-i irányításban ( $270^{\circ}$ — $90^{\circ}$ ) temetettek száma  $265^{\circ}$ — $85^{\circ}$ : 7,  $260^{\circ}$ — $80^{\circ}$ : 16,  $255^{\circ}$ — $75^{\circ}$ : 6,  $250^{\circ}$ — $70^{\circ}$ : 19,  $245^{\circ}$ — $65^{\circ}$ : 7,  $240^{\circ}$ — $60^{\circ}$ : 12,  $235^{\circ}$ — $55^{\circ}$ : 1,  $230^{\circ}$ — $50^{\circ}$ : 5,  $280^{\circ}$ — $100^{\circ}$ : 6,  $285^{\circ}$ — $105^{\circ}$ : 2,  $300^{\circ}$ — $120^{\circ}$ : 1,  $340^{\circ}$ — $160^{\circ}$ : 1,  $180^{\circ}$ — $360^{\circ}$  (D—É-i irány): 3,  $40^{\circ}$ — $220^{\circ}$ : 1,  $60^{\circ}$ — $240^{\circ}$ : 1,  $70^{\circ}$ — $250^{\circ}$ : 2,  $80^{\circ}$ — $265^{\circ}$ : 4,  $85^{\circ}$ — $265^{\circ}$ : 1,  $90^{\circ}$ — $270^{\circ}$ : 4,  $100^{\circ}$ — $280^{\circ}$ : 1,  $110^{\circ}$ — $290^{\circ}$ : 1. A bolygatások miatt mindössze

<sup>1</sup> A leírásban az első szám a fej, a második a láb helyzetét mutatja, fokokban mérve.

120 sírnál állapítható meg a temetkezés iránya, néhány sír esetében ezt sem a csontváz, illetőleg vázrészek, hanem a sírgödör irányából mérhettük le.

Legtöbb sírnál a megásott sírgödör mérete a tisztán homokos talajban nem volt megfigyelhető, mindössze három sírnál (45., 107., 109. sírok) azt tapasztaltuk, hogy sírgödörök szélei, a fej és lábak felől le vannak kerekítve.

A feltárt 195 sírból 41 férfi, 46 nő, 41 gyermek csontváza volt. Tüzetes ember-tani vizsgálat hiányában 43 csontváz nemét egyelőre nem tudtuk megállapítani, ugyanakkor 25 sírban csak koponyát találtunk. Ezek szerint a temetőt egy szatymazi település lakói közösen használták.

A sírmellékletek igen szegényesek. Ha egyáltalán tettek valami mellékletet a halottak mellé, az is legtöbbször *hajkarika* volt. Nyolc sírban (8, 16, 17, 29, 40, 44, 109, 185. sírok) összesen 14 darabot találtunk, közülük a 8. gyermeksírban két *S*-végű, a 16. női sírban három darabból kettő *S*-végű, a 44. női sírban négy darab sima, rosszezüstből készült.

*Pénzt* csak két sírban találtunk. A 64. gyermeksírban Commodus (i. u. 176—112.) ezüst dénárát és a 112. bizonytalan nemű csontváz mellett valószínűleg III. István (1114—1131) C. N. H. I. 88. számú ezüstpénze volt.

A halottakat csaknem minden esetben koporsó nélkül földelték el. Csak a 65. női és a 91. női sírban találtunk koporsószegeket, ugyanakkor a 24. női sírban, illetőleg annak koponyatetőjén bizonyára elrozsdásodott koporsószegetől vasroszda nyomokat figyelhettünk meg.

Külön kell megemlékeznünk a sírokban talált *faszén* mellékletekről. 17 sírban sikerült ilyeneket találnunk. Ezek közül négy férfisír (36, 165, 166, 190. sírok), nyolc női (29, 56, 92, 121, 171, 172, 179, 182. sírok), egy gyermek (45. sír) és öt bizonytalan nemű (51, 119, 155, 173, 178. sírok) voltak.

A faszén darabkák általában mindig a sírgödör fenekén, legtöbbször a csontváz hosszában, szétszórtan mutatkoztak. Ez a temetkezési szokás kapcsolatba hozható olyan élő, illetőleg a XX. század első negyedében sok helyen még megvolt népszokással és vallási hiedelmekkel, amikor a család hátramaradt tagjai így akarják az elköltözött számára továbbra is biztosítani a családi tűzhely melegét.<sup>2</sup> Analógiaként csak a saját ásatainkat soroljuk fel, amikor Kaszaperen,<sup>3</sup> Mezőkovácsházán,<sup>4</sup> Vizsolyban,<sup>5</sup> Nyársapáton<sup>6</sup> és Kiskunfélegyháza-Templomhalmon<sup>7</sup> igen jól sikerült hasonló jelenségeket megfigyelnünk. Itt említjük meg, hogy Gerevich László,<sup>8</sup> Foltiny István—Korek József<sup>9</sup> és ifj. Fehér Géza<sup>10</sup> is találtak faszén darabkákat sírokban.

A faszén a néphiedelem szerint az ártó, a rossztól való félelmet, illetőleg az azok elleni védekezést jelenti. Filimon Aurél a besztercevidéki oláh babonák ismertetésénél

<sup>2</sup> Banner János: A magyarországi zsuporított temetkezések. Dolgozatok III. (1927) 1—56. — Bálint Alajos: A Kiskunfélegyháza Templomhalmi temető. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1956. 55—83.

<sup>3</sup> Bálint Alajos: A kaszaperi középkori templom és temető. Dolgozatok XIV. (1938) 139—184.

<sup>4</sup> Bálint Alajos: A mezőkovácsházi középkori település és emlékei. Dolgozatok XV. 1939. 146—160.

<sup>5</sup> Publikálatlan. A leletanyag a kassai múzeumban.

<sup>6</sup> Publikálatlan. Anyaga a nagykőrösi és szegedi múzeumokban.

<sup>7</sup> Lásd 2. jegyzetet.

<sup>8</sup> Gerevich László: A csúti középkori sírmező. Budapest Régiségei XIII. 1943. 102—252.

<sup>9</sup> Dr. Foltiny István—Dr. Korek József: A csecstói középkori templom és temetők. Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve I. 1944—1945. 149—190.

<sup>10</sup> Ifj. Fehér Géza: Az 1949. évi Mohács—Csele-pataki mentőásatás. Arch. Ért. 82. 1955. 212—228.



különböző újévi népszokásokat sorol fel.<sup>11</sup> A felsorolásban, csaknem minden esetben azt látjuk, hogy a szén betegséget, vagy rosszat jelent. Természetes tehát, hogy a rossztól, vagy éppen az ártó szellemtől óvni és védeni kell a néphit szerint azokat, akiket szeretünk. — Az I. világháború előtti években a csecsemőket Kiszomboron a szemmelveréstől nagyon féltették. Ha valaki mégis „szömmel verte a gyerököt“, akkor rendszerint a bábaasszony, vagy a házban lakó legöregebb asszony „a gyerököt mögtisztította“. Ez úgy történt, hogy egy személtlapátot a balkezebe vett, odament a tűzhelyhez, abból jobbkezevel faparazsat kotort a lapátra. Ezután jobbját egy veder vízbe mártotta, és vizes kezével a parázsra „vizet hintött“. A felszálló vízgőzt pedig ugyancsak jobb kezével, de kifelé fordított tenyerével a csecsemő felé hajtotta.<sup>12</sup>

Úgy látszik, hogy a szatymazi sírokban fellelt faszén darabkák nincsenek a halott neméhez kötve, mert ilyenek férfi, női és gyermeksírokban egyaránt megvoltak.

Sírba helyezett *mészdarabot* csak egyetlen és bizonytalan nemű csontváz mellett találtunk (17. sír). Más temetőknél sokkal nagyobb számban találtunk ilyeneket. Banner János a magyarországi zsugorított temetkezések ismertetése során<sup>14</sup> a mész-, illetve festékrögökről azt írta, hogy azok a halottfestés csökevényei.

A szatymazi sírmellékletek közül legjelentősebbek a már említett hajkarikák. Alakjuk általánosan ismert. Vékony, legtöbbször bronz, vagy rosszezüstből készültek, végük nyitott. A temetőben talált 14 hajkarikából mindössze 4 volt S-végű. Utóbbiak egyike sem volt bordázott. Ez azért figyelemreméltó, mert Szőke Béla a bjelo-brdói kultúráról szóló értekezésében<sup>15</sup> a bordázott díszű hajkarikákat a XI. századnak mondja, míg az egyszerű, de S-végű hajkarikák megjelenését a X. század hatvanas, hetvenes éveire datálja.

Szőke Béla kormeghatározását és a bjelo-brdói kultúráról mondottakat a magunk részéről elfogadjuk. Látszólag ellentmondásnak tűnik, hogy a 112. sírban XII. századi ezüstpénzt találtunk. Ez viszont azt bizonyítja, hogy a X. század második felében divatos hajkarika — legalábbis Szatymazon — még a XII. század első harmadában is használatban volt.

Éppen a hajkarika viselet alapján kérdéses a szatymazi kora-Árpád-korban elföldeltek ethnikai hovatartozása. Ez időben a hajkarikákat éppennygy használták a magyarok, mint a honfoglalás idejében már területünkön élő szláv lakosság. Nem kétséges tehát Szőke Béla megállapítása, amikor a nyelvében és viseletében a XI. század végén, különösen a XII. század első felében egyé ötvöződött köznépi viseletnek tartja ezeket a hajkarikákat. És valóban köznépről lehetett szó Szatymazon, mert a temetőből egyetlen gazdag mellékletű sírt sem tártunk fel.

\*

A temető KÉK-i végében egy nagyobb gödör körvonalai mutatkoztak. Kibontás után kiderült, hogy a gödör ellipszis alakú, amelybe az É-i oldalról mintegy 65–70 cm-es földszív nyúlt be. A gödör a D-i végében mintegy 20 cm-rel volt mélyebb. Maga a gödör, illetve annak nagytengelye É—D-i irányítású.

A gödör fenekén mintegy 30 cm átmérőjű, megközelítőleg kör alakú terméskő állott. A töltélföldből jellegzetes szarmatakori cseréptöredékek, állatcsont maradványok (bőlnyszarv?) kerültek kibontásra.

<sup>11</sup> Filimon Aurél: Beszterczevidéki oláh babonák. Ethnographia 23. 1912. 343—348.

<sup>12</sup> E babonás népszokáshoz személyes emlékeim fűződnek.

<sup>13</sup> Lásd 2. jegyzetet.

<sup>14</sup> Lásd 2. jegyzetet.

<sup>15</sup> Szőke Béla: A bjelo-brdói kultúráról. Arch. Ért. 1959. 32—46.

A gödör legnagyobb mélysége 117 cm, hossz tengelye 330, kistengelye 240 cm hosszú. A talaj e helyen is homokos, az altalaj pedig egészen világos színű, csaknem fehér homok, amelyben a kibontott gödörhatárok mindenütt jól megfigyelhetők voltak. A töltélföldben hamusréteget is találtunk, a hamu között faszén maradványokkal.

A cseréptöredékek legnagyobb része a Párducz-féle szarmatakori beosztás II/1. csoportjába tartoznak.<sup>16</sup> Jól iszapoltak és szürke színűre vannak égetve. Ilyenek a Kiszombor-B. temető és az idézett helyen felsorolt többi leletek.

Sajnos, a szatymazi temetőben csak három határozottan késő szarmatakori sírt találtunk (5, 64, 162. sírok). Ezek közül is csak az egyiknek volt melléklete (64. gyermek sír), de az a kormeghatározás szempontjából különösen jelentős. Ez a Commodus-féle érem határozott időrendet mutat a későszarmatakori gödör használati idejére is.

A temető későszarmatakori sírjaiból kronológiai szempontból egyéb mellékletek nem kerültek napvilágra. A három e kori sír D—É-i irányítású, s így ezek is kapcsolatba hozhatók a Kiszombor-B. temetővel. Lehet, hogy a temetőben feltárt közel ilyen irányítású sírok közül még kettőt lehetne ehhez a csoporthoz sorolni (63. sír: 160°—340°, 18. sír: 40°—220°), viszont mellékletek nélkül ezek időrendi beosztása vitatható.

*Bálint Alajos*

#### EIN FRIEDHOF AUS DER ARPADENZEIT IN SZATYMAZ

*(Auszug)*

Gegenüber dem Gebäude der Eisenbahnstation von Szatymaz wurden im Herbst 1957 beim Bau eines Lagergebäudes Erdarbeiten ausgeführt. Im Laufe dieser kam ein grösserer Friedhof aus der Arpadenzeit ans Tageslicht und von dem Szegeder Museum wurden hier Grabungen ausgeführt.

Es wurden 195 beglaubigte Gräber aufgedeckt, dann kamen noch aus weiteren 60 Gräbern Skelettüberreste (Schädel und zu einem Grab gehörende menschliche Knochen) zum Vorschein. Das anthropologische Material soll in dem Anthropologischen Institut der Szegeder Universität bearbeitet werden.

Die Gräber des Friedhofes wurden im allgemeinen aus einer Tiefe von 30—60 cm ausgegraben, Ursprünglich wurden die Verstorbenen tiefer beerdigt, dieses Gelände wurde jedoch während der Zeit zwischen den zwei Weltkriegen planiert bzw. an einigen Stellen abgeschabt, an anderen Stellen aufgeschüttet.

Der grösste Teil der aufgedeckten Gräber befand sich in stark gestörtem oder geradezu defektem Zustand. Von einem entschieden mehrschichtigen Begräbnis kann hier doch nicht die Rede sein. Es konnte aber festgestellt werden, dass die Störungen oder die Verstümmelungen der Gräber immer bei der Ausgrabung der Gruben neuerer Gräber zustande kamen.

Die Toten wurden meist in ost-westlicher Richtung beerdigt, mit dem Kopf nach Westen, mit den Füßen nach Osten gerichtet. Ihre Gesichter blickten meistens nach Süden. Vor dieser Richtung gibt es häufig kleinere Abweichungen, es kommt aber einigemal auch vor, dass die Verstorbenen eben umgekehrt, also mit dem Kopf nach O, mit den Füßen nach W gerichtet beerdigt wurden.

<sup>16</sup> Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon. Arch. Hung. XXX. 1950. 83 sköv.

Über das messbare Richten der in diesem Friedhof aufgedeckten Gräber sollen folgende Angaben angeführt werden:<sup>1</sup>

Die Zahl der genau west-östlich gerichteten (270°—90°) Beerdigten ist: 20, 265°—85°: 7, 260°—80°: 16, 255°—75°: 6, 250°—70°: 19, 245°—65°: 7, 240°—60°: 12, 235°—55°: 1, 230°—50°: 5, 280°—100°: 6, 285°—105°: 2, 300°—120°: 1, 340°—160°: 1, 180°—360° (süd-nördliche Richtung): 3, 40°—220°: 1, 60°—240°: 1, 70°—250°: 2, 80°—260°: 4, 85°—265°: 1, 90°—270°: 4, 100°—280°: 1, 110°—290°: 1. Wegen der Störungen liess sich die Richtung der Beerdigungen nur bei 120 Gräbern feststellen, bei einigen Gräbern konnte aber sie nicht aus der Richtung des Skeletts bzw. der Skelettüberreste, sondern nur aus der Richtung der Grube abgemessen werden.

Die Ausmasse der ausgegrabenen Gruben konnten bei den meisten Gräbern schon wegen des sandigen Erdreiches nicht beobachtet werden, nur bei insgesamt drei Gräbern (bei den Gräbern Nr. 45, 107 und 109) konnte festgestellt werden, dass die Ränder der Gruben am Kopf und Fussende abgerundet waren.

In den aufgedeckten 195 Gräbern gab es 41 Männer-, 46 Weiber- und 43 Kinderskelette. Da eingehende anthropologische Untersuchungen nicht ausgeführt werden konnten, liess sich das Geschlecht bei 43 Skeletten vorläufig nicht bestimmen, auch wurden in 25 Gräbern nur Schädel gefunden. Hiernach wurde dieser Friedhof von den Bewohnern einer Szatymazer Siedlung gemeinschaftlich benützt.

Die Grabbeigaben waren sehr armselig. Wenn schon irgendeine Beigabe neben den Toten hingelegt wurde, so waren das in den meisten Fällen Haarringe. In acht Gräbern (in denen von Nr. 8, 16, 17, 29, 40, 44, 109, 185) wurden insgesamt 15 Stücke gefunden; unter diesen hatten zwei Stücke in dem Kindergrab Nr. 8 S-förmige Enden, in dem Frauengrab Nr. 16 waren von den drei Haarringen zwei von diesem Typ, in dem Frauengrab Nr. 44 fanden sich vier Stücke, aus glattem schlechtem Silber hergestellt.

*Münzen* wurden nur in zwei Gräbern gefunden: in dem Kindergrab Nr. 64 ein Silberdenar des Commodus (76—112) und in dem Grab Nr. 112 neben einem Skelett von unsicherem Geschlecht eine Silbermünze wahrscheinlich Stephans III (1114—1131) von Nr. C. N. H. I. 88.

Die Verstorbenen wurden in fast allen Fällen ohne Sarg bestattet. Nur in den Frauengräbern Nr. 65 und 91 wurden Sargstifte gefunden, ausserdem konnten in dem Frauengrab Nr. 24 bzw. auf dem Schädeldach Eisenrostspuren beobachtet werden, die von einem verrosteten Sargstift herrühren dürften.

Dann sollen noch die in den Gräbern gefundenen Beigaben an *Holzkohlen* erwähnt werden. In 17 Gräbern wurden diese angetroffen. Von diesen waren vier Männergräber (Nr. 36, 165, 166, 190), acht Frauengräber (Nr. 29, 56, 92, 121, 171, 172, 179, 182), ein Kindergrab (Nr. 45) und fünf Gräber, bei denen das Geschlecht der Beerdigten nicht bestimmt werden konnte (Nr. 51, 119, 155, 173, 178).

Die Holzkohlenstücke kamen immer von dem Grund der Grube, meistens entlang des Skeletts zerstreut zum Vorschein. Dieser Bestattungsbrauch lässt sich in Zusammenhang bringen mit einem rezenten bzw. im ersten Viertel des XX. Jahrhunderts noch mancherorts vorhandenen, im Volksglauben wurzelnden Brauch, bei welchem die Hinterbliebenen für den Verstorbenen die Wärme des Familienherdes auf diese Weise auch weiterhin sichern zu können glaubten.<sup>2</sup> Als Analogie können wir nur unsere eigenen Ausgrabungen aufzählen, bei welchen

<sup>1</sup> In der Beschreibung zeigt die erste Nummer die Lagerung des Kopfes, die zweite die der Füsse.

<sup>2</sup> Banner János: A magyarországi zsuigorított temetkezések ('Die ungarländischen Hockergäber'). Dolgozatok III (1927), 1—56. — Bálint Alajos: A Kiskunfélegyháza-Templomhalmi temető ('Der Friedhof von Kiskunfélegyháza-Templomhalm'). A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1956, 55—83.

es uns in Kaszaper,<sup>3</sup> in Mezőkovácsháza,<sup>4</sup> in Vizsoly,<sup>5</sup> in Nyársapát<sup>6</sup> und in Kiskunfélegyháza-Templomhalom<sup>7</sup> sehr gut gelungen war, ähnliche Erscheinungen zu beobachten. Und hier können wir noch erwähnen, dass auch László Gerevich,<sup>8</sup> István Foltiny—József Korek,<sup>9</sup> ifj. Géza Fehér<sup>10</sup> und Kálmán Szabó<sup>10a</sup> in Gräbern Holzkohlenstücke gefunden haben.

Die Holzkohle bezieht sich nach volkskundlichen Forschungen in dem Volksglauben auf die Furcht vor schädigenden Mächten und vor dem Bösen bzw. auf den Schutz gegen diese.

In das Grab gelegte *Kalkstücke* fanden wir nur bei einem einzigen Skelett von unsicherem Geschlecht (Grab Nr. 17). In anderen Friedhöfen haben wir diese in viel grösserer Zahl angetroffen. János Banner<sup>11</sup> äusserte über diese in der Besprechung der ungarländischen Hockergräber die Ansicht, dass diese Kalkstücke Überreste von der Sitte der Totenbemalung seien.

Von den Szatymazer Grabbeigaben sind die wichtigsten die erwähnten Haarreifen. Ihre Form ist allgemein bekannt. Sie sind dünn, wurden aus Bronze oder schlechtem Silber hergestellt und sind alle offen. Von den in dem Friedhof gefundenen 14 Haarreifen hatten insgesamt vier Stücke ein S-förmiges Ende. Unter diesen war keiner gerippt. Das ist deswegen beachtenswert, weil Béla Szőke in seiner Abhandlung<sup>12</sup> über die Kultur von Bjelo-Brdo die mit Rippung geschmückten Haarreifen in das XI. Jahrhundert verlegte, während von ihm das Erscheinen der einfachen, aber mit S-förmigen Ende versehenen Haarreifen auf die sechziger, siebziger Jahre des X. Jahrhunderts datiert wurde.

Eben wegen der Tracht der Haarreifen ist die ethnische Zugehörigkeit der in früharpadischen Zeiten in Szatymaz beerdigten problematisch. In diesen Zeiten wurden nämlich die Haarreifen von den Ungarn ebenso getragen wie von den Nachkommen jener Slawen, die die Ungarn hier vorgefunden hatten. Die Feststellung von Béla Szőke ist also nicht problematisch, dass die Haarreifen Bestandteile der Tracht jener Population waren, die am Ende des XI. Jahrhunderts und besonders in der ersten Hälfte des XII. Jahrhunderts in Bezug auf Sprache und Tracht schon zu einer Einheit geschweisst amalgamiert war. Und in der Tat kann es sich hier in Szatymaz nur von dem Volk im engeren Sinne die Rede sein, weil ja der Friedhof sehr ärmlich ist.

\*

Im ost-nordöstlichen Ende des Friedhofes zeigten sich die Umrisse einer grösseren Grube. Nach seinem Aufmachen ergab es sich, dass die Grube elipsenförmig ist, in die von der nördlichen Seite ein ungefähr 65—70 cm breiter Erdstreifen hineinreichte. Auf dem süd-

<sup>3</sup> Bálint Alajos: A kaszaperi középkori templom és temető ('Die mittelalterliche Kirche und Friedhof von K.'). Dolgozatok XIV (1938), 139—184.

<sup>4</sup> Bálint, A.: Ausgrabungen in Mezőkovácsháza. Dolgozatok XV (1939), 161—4.

<sup>5</sup> Nicht publiziert. Das Fundmaterial in dem Museum von Kaschau (Košice, Tschechoslowakei).

<sup>6</sup> Nicht publiziert. Das Material in den Museen von Szeged und Nagykörs.

<sup>7</sup> S. Anmerkungen Nr. 2.

<sup>8</sup> Gerevich László: A csúti középkori sírmező ('Das mittelalterliche Gräberfeld von Csút'). Budapest Régiségei XIII (1943), 102—252.

<sup>9</sup> Dr. Foltiny István—Dr. Korek József: A csecstói középkori templom és temetők ('Die mittelalterliche Kirche und Friedhöfe von Cs.'). Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve I (1944—5), 149—90.

<sup>10</sup> Ifj. Fehér Géza: Az 1949. évi Mohács—Csele-pataki mentőásatás ('Rettungsausgrabungen in Mohács—Cselepatak von 1949'). Arch. Ért. 82 (1955), 212—28.

<sup>10a</sup> Szabó Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei ('Kulturhistorische Denkmäler der ungarischen Tiefebene') Bibliotheca Humanitatis Historica II (Budapest 1938), 37.

<sup>11</sup> S. Anmerk. Nr. 2.

<sup>12</sup> Szőke Béla: A bjelo-brdói kultúráról ('Über die Kultur von Bjelo-Brdo'). Arch. Ért. 1959, 32—46.

lichen Ende war die Grube um beiläufig 20 cm tiefer. Sie war bzw. ihre Grossaxe nord-südlich gerichtet.

Auf dem Boden der Grube stand ein annähernd kreisförmiger Rohstein von einem Durchmesser von ungefähr 30 cm. Von der Füllungserde kamen charakteristische sarmatische Töpfertrümmer und tierische Knochenüberreste (Wisenthorn?) zum Vorschein.

Die grösste Tiefe der Grube war 117 cm, die Grossaxe war 330, die Kleinaxe 240 cm lang. Der Erdboden war auch hier sandig und den Unterboden bildete ein ganz heller, beinahe weisser Sand, in welchem die aufgemachten Grubengrenzen überall gut beobachtbar waren. In der Füllungserde haben wir auch eine mit Asche vermischte Schicht gefunden, mit in dieser befindlichen Überresten von Holzkohle.

Der grösste Teil der Töpfertrümmer gehört in die II/1. Gruppe der Párduczschenschen Einteilung der Altertümer aus der Sarmatenzeit.<sup>13</sup> Die Scherben waren gut geschlämmt und graufarbig ausgebrannt. So sehen auch die Fundstücke aus dem Friedhof Kiszombor-B aus, und auch die übrigen, die an der angeführten Stelle aufgezählt sind.

Leider fanden wir in diesem Szatymazer Friedhof nur drei entschieden spätsarmatische Gräber (die Nr. 5, 64, 162). Von diesen enthielt aber nur das Kindergrab Nr. 64 eine für die Chronologie besonders bedeutungsvolle Beigabe. Diese Commodusmünze ermöglicht uns nämlich auch die Gebrauchzeit dieses spätsarmatischen Grabes auch genauer zu bestimmen.

Aus den spätsarmatischen Gräbern kamen andere in chronologischer Hinsicht verwertbare Beigaben nicht zutage. Die drei Gräber aus diesem Zeitalter sind süd-nördlich gerichtet, somit sind auch diese in Zusammenhang zu bringen mit dem Friedhof Kiszombor-B. Es besteht die Möglichkeit, dass zwei aufgedeckte Gräber dieses Friedhofes, die beinahe ähnlich gerichtet sind, noch in diese Gruppe eingereiht werden könnten (Grab Nr. 36: 160°—340°, Grab Nr. 18: 40°—220°), hingegen ist die chronologische Einteilung dieser Gräber, da sie keine Beigaben enthalten, problematisch.

*Alajos Bálint*

<sup>13</sup> Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon ('Die Denkmäler des Sarmatenzeitalters in Ungarn'). Arch. Hung. XXX (1950), 83 ff.